

Ion Țurcanu

**DESPRE O CHESTIUNE FOARTE VECHĂ
ȘI MULT DISCUTATĂ: SPAȚIUL VITAL
AL ROMANICILOR RĂSĂRITENI.
REFLECȚII TÂRZII PE MARGINEA
UNOR DATE LINGVISTICE**

Chestiunea privind populația romanică de răsărit din zona Carpaților și de la Dunăre din a doua jumătate a mil. I și din primele secole ale mil. II, și mai cu seamă cea din spațiul pruto-nistean, este deosebit de complicată, mai precis, se arată foarte încurcată. Ea este ilustrată cel mai bine de situația absurdă în care istoricii români atribuie aceleași așezări și aceleași vestigii ale culturii materiale populației autohtone, adică romanice, în timp ce istoricii ruși afirmă cu tărie că acestea sunt produse slave, altfel spus, că ar fi mărturii sigure ale prezenței îndelungate, masive și ubicue a slavilor în acest teritoriu. Evident că o asemenea situație impune sarcina de a căuta o soluție de ieșire din această dilemă. Un astfel de efort este cu atât mai necesar, cu cât studiile istorice românești contemporane referitoare la perioada respectivă și la tema luată aici în dezbateri, fie că este vorba de cercetări de specialitate, inclusiv investigații arheologice, sau de mari sinteze istorice, preferă să trateze subiectul respectiv într-o manieră atât de „diplomatică”, încât pare a fi trecut cu vederea, și asta în situația în care nu este ignorat cu desăvârșire sau chiar prezentat distorsionat. În studiul de față sunt invocate datele unor cercetări lingvistice mai relevante, în încercarea de a aduce unele clarificări cu privire la prezența romanicilor în teritoriile nord-dunărean și est-carpatic în a doua jumătate a mil. I, în lumina relațiilor acestora cu protoslavii.

Istoria limbii române și, prin intermediul ei, împrejurările în care a apărut poporul român, au constituit preocuparea multor specialiști în etnolingvistică, din diferite țări. Evident că nu este posibil să zăbovesc în studiul de față nici măcar la majoritatea acestora, de aceea voi fi nevoit să mă refer succint doar la realizările câtorva specialiști mai reprezentativi pentru atare îndeletniciri. Unul din ei, Alexandru Philippide, pare să fi fost influențat de anumite elemente ale viziunii lui D. Onciul asupra originii românilor: preia, și chiar absolutizează, ideea imigrării (admigrării) la nord de Dunăre a populației romanizate sud-dunărene, dar, spre deosebire de acest istoric, se arată rezervat față de continuitatea romanică în stânga marelui fluviu. După el, romanizarea s-a început pe ambele maluri ale Dunării, dar odată cu retragerea administrației romane din Dacia și din provinciile dunărene, practic procesul de formare a poporului român a continuat „numai în Peninsula

LR, LXVIII, nr. 3, p. 333–352, București, 2019

Balcanică¹, unde se retrăsese sau fusese retrasă (aproape) toată populația daco-romană nord-dunăreană². Unul din cele mai puternice argumente în favoarea acestei păreri sunt, în viziunea sa, asemănările dintre limbile română și albaneză și, respectiv, dintre popoarele care vorbesc aceste limbi³. Slavii sosiți din nord și răsărit ar fi ocupat, după părerea lui, tot teritoriul eliberat de băștinașii de aici. Pe la începutul sec. VII, toată masa aceasta de slavi trece Dunărea în Peninsula Balcanică, fiind atrasă de orașele înfloritoare de aici. În același timp, daco-romanii, adică cea mai mare parte a populației romanice sud-dunărene (cu excepția grupurilor mai mici ale vlahilor balcanici) au trecut, adică, într-un fel, s-au reîntors, la nord de Dunăre pentru a umple „golul lăsat de slavi”⁴. Din acest moment, dialectul local al limbii latine, folosit de populația romanică, evoluează către limba română⁵. „Scurgerea”, cum zice autorul, „a românilor de pe teritoriile din dreapta Dunării pe cele din stânga a continuat până pe la întâia jumătate a secolului XIII”⁶. În viziunea lui Philippide, pe parcursul acestui proces, poporul român „s-a lățit de pe teritoriul lui de baștină⁷ pe alte teritorii așa de întinse, precum sunt acele pe care le ocupă actualmente”⁸.

Din păcate, în monumentală și dens documentată sa sinteză asupra originii românilor (evident, în special cu date despre limbă) nu putem găsi un răspuns la întrebarea cum s-a produs pătrunderea și absorbția seminișilor alogene în masa românilor la etapa finală a genezei acestui popor, mai cu seamă, cum a avut loc asimilarea slavilor. Experiența sa de cercetare îl convinsese că aceasta era o problemă pe cât de complicată, pe atât de greu de rezolvat, de aceea el se mulțumește să observe că: „Chestiunea amestecului poporului român primitiv cu diferite neamuri de oameni altele, pe care și le va fi asimilat în cursul existenței sale, este o chestiune care așteaptă rezolvirea, dacă în general i se va putea da vreodată o rezolvire”⁹.

¹ Philippide, 1923, p. 854. „Locul de obârșie a poporului român este teritoriul romanizat al Peninsulei Balcanice”: idem, 1927, p. 569.

² Nu e de mirare că părerea de la urmă a fost primită cu simpatie de istoriografia rusă: v. Șismariov, 1952, p. 80–106.

³ „Există o afinitate etnică între cele două popoare”: Philippide, 1927, p. 761. E adevărat că, în acest context, trebuie ținut cont și de o altă observație a sa, foarte principială, după care, dacă albanezii „nu sunt nici traci, nici iliri, nu pot fi altceva decât panoni” (*ibid.*, p. 800; v. și p. 770 sqq., 801), deoarece în așa caz, ar fi de presupus că românii ar fi venit în contact cu ei, nu în sudul Dunării de Jos, ci la Dunărea Mijlocie.

⁴ Philippide, 1927, p. 406.

⁵ *Ibid.*, p. 233.

⁶ Philippide, 1923, p. 858. „Schimbul complet al celor două teritorii de la un neam la altul a avut loc de abia la începutul secolului XIII”. Deci acel moment, observă Philippide, nu a constituit „începutul migrației daco-romanilor, cum credea Roesler, ci sfârșitul ei; la începutul secolului XIII tot teritoriul ocupat actualmente de români era umplut de dâșșii”: idem, vol. II, p. 407. N. Drăganu avea să vină mai târziu în sprijinul acestei concluzii: v. Drăganu, 1933, p. 594.

⁷ Evident, expresia „s-a lățit de pe teritoriul lui de baștină” trebuie reținută, întrucât pare să atragă atenția asupra faptului că originea s-ar fi aflat la sud de Dunăre.

⁸ Philippide, 1927, p. 342.

⁹ *Ibid.*, p. 343.

Bineînțeles că Philippide acordă o atenție mult mai mare formării limbii române în cele câteva dialecte ale ei. Cât privește însă dacoromâna, adică româna populației nord-dunărene, lucrurile, de astă dată, nu par a fi suficient de clare. Mai întâi că, în viziunea sa, limba română luase locul latinei populare sau primitive, „până la începutul secolului VII”¹⁰, adică atunci când, așa cum credea el, populația romanică se afla aproape toată la sud de Dunăre, iar slavii încă nu se revărsaseră în mase mari în Peninsula Balcanică. Explicând această situație, el precizează că „poporul român, până aproximativ în a doua jumătate a secolului VI, nu venise în așa de strânse legături și contacturi cu popoarele străine, care invadaseră până atunci Peninsula Balcanică, încât să facă împrumuturi de cuvinte de la ele”¹¹. De unde ar rezulta că, până în acel moment, procesul de formare a limbii române nu cunoscuse influențe slave. Și totuși, el vorbește despre astfel de influențe. Mai întâi, susține că „cuvintele slave s-au putut introduce încă din secolul V”¹², apoi, bazându-se pe cercetările lui G. Weigand, vorbește despre influența limbii ucrainene în nordul Moldovei, și a limbii bulgare în Valahia¹³. Se pare că, în ultimul caz, putea fi vizat tot spațiul carpato-dunărean, precum și sudul Basarabiei. Trebuie însă să observăm că, în sec. V, slavii încă nu se aflau la Dunăre, iar influența limbilor bulgară și ucraineană nu s-au putut manifesta decât mult mai târziu, în privința celei din urmă, abia după apariția statului la români. Așa cum vor arăta și alte studii de lingvistică, ideea despre influența bulgarei, bineînțeles ca limbă slavă definitiv constituită¹⁴, asupra limbii române, era un argument destul de convingător.

Referitor la relația limbii cu procesele etnice, Philippide atenționează asupra unei observații extrem de relevante a lui Sextil Pușcariu pentru dezbaterile privind formarea celor două popoare care fac obiectul studiului de față, românii și slavii, după care limba e departe de a fi totuna cu poporul, mai precis, cu etnia, de unde rezultă concluzia că limba nu este neapărat un indiciu al etnicității, de vreme ce adeseori se constată că reprezentanții diferitor etnii ce locuiesc îndelungat împreună într-un anumit spațiu se deosebesc mai puțin între ei decât în raport cu conaționalii lor din altă parte¹⁵.

Din păcate însă, amplul studiu al lui Philippide asupra originii românilor, realizat pe baza datelor lingvistice, nu lămurește satisfăcător chestiunea esențială a cercetării de față: relația dintre autohtonii romanici cu slavii în raport cu spațiul nord-dunărean, inclusiv teritoriul locuit de fiecare din cele două etnii, vremea

¹⁰ *Ibid.*, p. 243.

¹¹ *Ibid.*, p. 229.

¹² *Ibid.*, p. 233.

¹³ *Ibid.*, p. 344.

¹⁴ Evident, aceasta nu se va numi bulgară decât după definitivarea simbiozei slavo-bulgare și după ce bulgarii își vor fi însușit limba slavilor, probabil, după sec. XI: v. Mihăilă, 1971, p. 357.

¹⁵ Philippide, 1927, p. 344–345. Evident, semnificația reală a acestei observații nu poate fi ignorată, dar nici nu trebuie absolutizată, deoarece relațiile etnice și etnolingvistice sunt adesea complexe.

locuirii și rezultatul conviețuirii sau al colaborării dintre ele. Nimic nu poate proba afirmația sa că, în timp ce slavii treceau cu toții Dunărea pentru a se împrăștia în Peninsula Balcanică, în întâmpinarea lor și în locul lor venea o numeroasă populație romană, tot așa cum nu se poate demonstra că toată mișcarea „înapoi acasă” a masei acesteia romanice ar fi durat șase-șapte secole până să se „lățească” pe „tot teritoriul ocupat actualmente de români”. În general, toată povestea aceasta atât de veche despre retragerea la sud de Dunăre a întregii populații romane și romanizate din Dacia și apoi revenirea după multe secole a unor mase mari de români în teritoriile carpato-dunărean și est-carpatic nu pare a fi mai mult decât o simplă construcție verbală, care niciodată nu a fost demonstrată pe baze de fapte sigure¹⁶. Pe de altă parte, deși nu sunt destul de clare lucrurile, în cercetările lui Philippide, nici în ceea ce privește influența limbii slave asupra evoluției limbii române după perioada latinei populare¹⁷, totuși părerea sa despre rolul limbii bulgare în acest proces constituie o contribuție de preț la istoria poporului român și la relațiile timpurii româno-slave.

Un loc important în cercetarea tuturor acestor fenomene ocupă opera științifică a lui Alexandru Rosetti. În viziunea sa, romanizarea populației tracogeto-dacice și, în general, geneza poporului român s-a petrecut pe ambele maluri ale Dunării. Față de afirmațiile care negau persistența populației romanice la nord de Dunăre, pe motiv că în acest spațiu lipsește toponimia latină, el invocă o serie de argumente de ordin toponimic și arheologic care caută să probeze netemeinicia unor asemenea puncte de vedere, demonstrând, de exemplu, înlocuirea, prin traducere, din romană în slavă, a multor toponime¹⁸. Considerațiile sale asupra spațiului de formare a limbii române indică, totodată, foarte clar și arealul genezei poporului român: „Limba română s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord-dunăreană propriu-zisă, adică: Oltenia, Banatul și Transilvania, și celelalte teritorii care n-au intrat sub autoritatea romană (106 e.n.), fiind locuite de către ‘dacii liberi’, Muntenia și sudul Moldovei, iar la vest și sud-vest, provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strâns contact, atât administrativ, cât și comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania și cele două Moesii”¹⁹.

Rosetti acordă o atenție mare rolului slavilor în formarea poporului român și a limbii române, după ce în a doua jumătate a sec. VI aceștia ar fi coborât la Dunăre din regiunile situate la nord de Carpați și apoi, spre sfârșitul acestui secol și

¹⁶ Dar care, oricât ar părea de straniu, nu a fost totuși desființată, în ciuda demonstrațiilor de înaltă ținută științifică, făcute de cercetători de talia lui J. Jung, J. L. Pič, W. Tomaschek, C. Jireček ș.a., ca să nu mai insist asupra cercetărilor unei strălucite pleiade de istorici și lingviști români.

¹⁷ Între altele, așa cum aveau să arate și investigațiile lingvistice ulterioare, nu este ușor de demonstrat că limba română ar fi înlocuit latina populară încă înainte de începutul sec. VII. Nu încapă îndoială însă că acest proces a fost grăbit de înlocuirea în Imperiul Bizantin, la nivel oficial, a limbii latine cu greaca (cca anul 605).

¹⁸ Rosetti, p. 214–216. Vezi asupra acestei chestiuni și Șisămariov, p. 82.

¹⁹ Rosetti, *op. cit.*, p. 77.

mai ales pe parcursul secolului VII, ar fi invadat Peninsula Balcanică. Aceasta era perioada, observă el, în care, conform investigațiilor arheologice, la nord de Dunăre se manifesta „pe o arie foarte întinsă o civilizație cu caracter romanic, dezvoltată de populația autohtonă daco-romană”²⁰. El demonstrează că „elementele slave au pătruns în limba română începând cu secolul al VI-lea. Slavii au învățat românește și au introdus în limba română particularități specifice limbii lor”, iar după pătrunderea acestora în Balcani „influența slavă a adus o serie de modificări limbii romanice de la nordul și de la sudul Dunării”. După care Rosetti conchide: „Elementul slav din limba română nu modifică întru nimic, însă, apartenența limbii române la limbile romanice”²¹. Între altele, el exemplifică, cu ajutorul morfologiei, care, fiind de origine latină, deci constituită, în fond, până la apariția influențelor slave, nu permite formarea propozițiilor în limba română numai din cuvinte de proveniență slavă, fără utilizarea corespunzătoare a elementelor gramaticale de origine latină²². La fel ca alți cercetători, Rosetti vorbește despre un bilingvism româno-slav, dar acest proces, preciza el, însemna că „slavii au deprins limba populației romanizate și s-au romanizat (fără a exclude însă posibilitatea ca, uneori, românii să fi învățat limba acestora)”²³.

Componenta puternică și de mare rezistență a demonstrației lui Rosetti o fac dovezile aduse în favoarea influenței slavei meridionale asupra formării limbii române, chiar dacă, așa cum am văzut mai sus, slavii începuseră, în viziunea lui, să exercite influență asupra limbii romanice încă pe atunci când se aflau la nord de Dunăre. „Elementul slav din limba română”, precizează el, „împreună cu elementele balcanice contribuie la crearea caracterului particular al limbii române, față de celelalte limbi romanice”²⁴. Avea în vedere mai cu seamă limbile bulgară și sârbă, subliniind totuși rolul cu totul deosebit, în această privință, al bulgarei. Între altele, va insista asupra faptului că slava bulgară avea să exercite o influență puternică asupra limbii române, mai ales după apariția la Dunăre a primului stat bulgar (681), care se va extinde pe un teritoriu mare la nord de acest râu, a reorganizării bisericii creștine bulgare sub jurisdicția patriarhiei de la Constantinopol și în urma împrumutării de către români a liturghiei slave²⁵.

²⁰ *Ibid.*, p. 295.

²¹ *Ibid.*, p. 609.

²² *Ibid.*, p. 293–294.

²³ *Ibid.*, p. 300.

²⁴ *Ibid.*, p. 294. Este importantă referința savantului, în acest context, la componenta etnoculturală multiplă a Peninsulei Balcanice, care sugerează complexitatea procesului de formare a limbii române și a poporului român.

²⁵ *Ibid.*, p. 298. Evident însă că influența târzie s-a deosebit mult de cea timpurie, din sec. VII–IX, întrucât ultima avea să poarte pecetea vizibilă a culturii bizantine și, mai ales, nu mai ținea de procesul formării limbii române, la fel ca și aflarea sporadică și efermeră a slavilor de răsărit la gurile Dunării în timpul campaniilor de jaf din sec. X asupra Bizanțului: v. Țurcanu, p. 123–127 cu notele corespunzătoare.

Dovezi numeroase și sigure despre influența limbilor sud-slave, în special a bulgarei, asupra limbii române au adus și alți învățați lingviști români. De exemplu, N. Drăganu, în urma analizării unei informații toponimice și onomastice consistente privind relațiile româno-slave, conchide că „cele mai vechi nume topice și de persoană slave [din limba română – *I.Ț.*] au caracter sud-slav, și anume v.-bulgar dinainte de ce s-ar fi manifestat trăsăturile proprii ale medio-bulgarei”²⁶.

Cercetările etnolingvistice românești au exercitat o influență considerabilă asupra studiilor de romanistică, și, în special, a celor consacrate istoriei limbii române, din alte țări, inclusiv a celor realizate în Rusia. Printre astfel de studii s-au impus mai cu seamă lucrările lui V.F. Șišmariov. Una dintre ele, publicată în 1952, avea să devină, pe bună dreptate, o lucrare de referință. În acest studiu, realizat în cea mai mare parte pe baza cercetărilor lui A. Philippide, A. Rosetti, N. Drăganu, dar și ale altor lingviști români (S. Pușcariu, O. Densusianu, I. Iordan, Th. Capidan), ale slaviștilor I. Bogdan și I. Bărbulescu, ale istoricilor N. Iorga, A. Xenopol, D. Onciul ș.a., dar și în temeiul unor lucrări de prestigiu din afara României, savantul rus a reușit să ofere modelul unei adevărate investigații științifice în acest domeniu, în pofida conjuncturii potrivnice de la acea vreme din țara sa pentru astfel de preocupări²⁷. Evident că, la fel ca mai toți slaviștii și romaniiști din acele timpuri, considera și el că slavii apăruseră la Dunăre din nord sau/și nord-est, dar, spre deosebire de majoritatea istoricilor și a lingviștilor ruși, preocupați de relațiile româno-slave timpurii, credea că, după retragerea administrației romane din Dacia, o parte, deloc numeroasă, a populației romanizate autohtone rămăsese pe loc, ceea ce presupunea, specifica el, și posibilitatea ca aici să se fi păstrat și limba romanică²⁸.

Meritul acestui savant lingvist în cercetarea istoriei timpurii a limbii române constă în reliefația clară a raportului acestei limbi cu influențele din afară, inclusiv cu limbile slave, mai precis, dacă cea dintâi a avut o evoluție proprie, independentă de astfel de influențe, apoi care au fost infiltrările slave la fiecare etapă a evoluției sale. Polemizând cu bizantinologul bulgar P. Mutafčiev, care susținea că româna a început să fie română numai din momentul în care și-a însușit toate elementele slave²⁹, Șišmariov observă că, la etapa sa inițială, pe care el o numește romano-balcanică, când limba română încă nu se divizase în cele câteva dialecte ale sale, ea „se deosebea de celelalte limbi romanice nu prin slavonisme, ci prin acele trăsături ce s-au manifestat în acel continuator al imperialului *koiné*, care s-a dezvoltat după

²⁶ Drăganu, p. 593.

²⁷ Lucru greu de crezut, la un moment dat el chiar îl ironizează pe M.V. Serghievskij, un alt romanist rus bine cunoscut, pentru strădania sa de a demonstra cu orice preț deosebirea dintre limba română și „moldovenească”, iar de aici și faptul că moldovenii ar fi un popor aparte, deosebit de români: „У Сергиевского формулировки не всегда достаточно четки: валашский и молдавский он называет диалектами дако-романского, что не мешает ему, однако, четырьмя страницами дальше говорить о румынском и молдавском языках”: Șišmariov, p. 90.

²⁸ Șišmariov, p. 82–83. Mai precis, limba populației romanizate, latina populară.

²⁹ Mutafčiev, 1932, p. 78, 293.

ruperea de jumătatea vestică a imperiului, trăsături ale fondului său lexical de bază și ale structurii sale gramaticale³⁰. Altfel spus, limba română, în forma ei primară, primitivă, numită uneori protoromână, a apărut după despărțirea ei de latina populară, adică până să înceapă a absorbi cuvinte slave, observație ce venea să confirme constatarea formulată mai devreme de Rosetti, care zicea că împrumuturile slave din limba română nu puteau schimba cu nimic caracterul ei de limbă romanică³¹.

Relativ la relația limbii romanice de răsărit cu slavii, Șišmariov constată că fenomenul acesta a fost destul de complicat și a cunoscut câteva etape. La fel ca în cazul lingviștilor români menționați mai sus, pentru dânsul nu exista nici o îndoială că „masa principală a cuvintelor împrumutate [de limba română – *I.T.*] o alcătuiau cuvintele bulgare; celelalte limbi slave sunt reprezentate mult mai slab³². El evidențiază trei etape ale pătrunderii cuvintelor din slava bulgară în română. Prima din ele cuprinde sfârșitul sec. VII și sec. VIII, adică vremea când limba română încă nu se divizase în dialecte și când infiltrările lexicele din afară în această limbă erau destul de slabe. Apoi, el observă: „Influența slavo-bulgară a devenit mai puternică atunci când teritoriul statului bulgar a început să se lărgească spre vest și nord, de la începutul sec. IX³³, adică din momentul în care primul țarat bulgar ajunsese să se extindă pe teritorii întinse la nord de Dunăre, de unde rezultă că la această etapă cuvintele slave erau preluate mai cu seamă (sau aproape numai) de către romanicii trăitori pe aceste pământuri, de vreme ce primul stat bulgar se răspândise, conform unor estimări, în tot spațiul sud-carpatic și în partea sudică a teritoriului est-carpatic, inclusiv în sudul Transnistriei³⁴. A treia și ultima etapă vizează perioada premergătoare formării statelor medievale românești. „Cea mai mare parte a cuvintelor bulgare împrumutate (de limba română – *I.T.*)”, susține lingvistul rus, „au caracter mediobulgar, dar, pe de altă parte, cele mai timpurii manifestări romano-balcanice au trăsături ale dialectului est-bulgar (de ex. reflexele *ѣ* ca *ea* și *ѝ* ca *o*). Aceste trăsături au putut fi obținute în perioada contactelor cu cel de-al doilea țarat bulgar (sfârșitul sec. XII – mijlocul sec. XIII)³⁵, numit în istoriografia română și vlaho-bulgar, deoarece vlahii au avut un rol important în organizarea și conducerea lui, iar populația vlahă (românii) era probabil la fel de numeroasă ca și bulgarii în cuprinsul acestui stat.

³⁰ Șišmariov, p. 92.

³¹ De aceea e firesc să provoace nedumeriri păreri, după care influențele slave asupra limbii române ar fi fost covârșitoare, ca și cum bazele pe care ea se formase până la aceste influențe ar fi fost foarte sărace: „Deosebit de profundă va fi influența slavă bulgară asupra limbii romanice..., idiomul romanic va împrumuta din slavă un imens număr de elemente de vocabular...”: Raevskij, p. 225.

³² Șišmariov, p. 90.

³³ *Ibid.*, p. 91.

³⁴ De fapt, sursele vremii nu confirmă aceste păreri: v., în continuare, părerea lui Constantin Pofirogenetul și constatările unor autori contemporani asupra acestei chestiuni.

³⁵ *Ibid.*, p. 92. Se cere aici precizarea că, formal, acest stat a avut o durată mai mare, până spre sfârșitul sec. XIV, dar realmente și-a pierdut independența în momentul invaziei tătaro-mongole din 1241.

În baza cercetărilor menționate mai sus, dar și a informației lingvistice adunate din alte surse și cercetări ce vizează tema relațiilor timpurii româno-slave, N.D. Raevskij avea să realizeze la Chișinău un studiu, care, la vremea și în locul în care a apărut, prezenta un real interes³⁶, chiar dacă, față de investigațiile vizând această temă și în special în ceea ce privește soarta romanicilor timpurii, efectuate până în acel moment în România, Rusia, Bulgaria și în alte țări, ea nu aducea multe elemente noi și de valoare deosebită pentru a lămurii subiectele respective. Totuși, dincolo de faptul că autorul, mergând pe urmele lui Șišmariov, Serghievskij și ale altor lingviști ruși, a căutat să lege cumva tema relațiilor româno-slave de istoria limbii „moldovenești” [efort ingrat!], lucrarea sa conține unele fapte și observații care pot contribui, fie și într-o măsură redusă, la elucidarea temei studiului de față. Examinarea unor chestiuni, ca, de exemplu, momentul apariției slavilor la Dunăre, etapele și spațiul formării limbii române timpurii³⁷, teritoriul locuit de romanicii nord-dunăreni³⁸, conține unele elemente îndoielnice, dar altele se potrivesc foarte bine cu observațiile și concluziile valoroaselor cercetări lingvistice menționate mai sus. Astfel, Raevskij se arată întru totul de acord cu părerea lui Rosetti, după care contactele romanicilor cu slavii au avut loc pe ambele maluri ale Dunării, susținând că primele împrumuturi slave au fost preluate de limba romanică în spațiul nord-dunărean³⁹, adică până la revărsarea slavilor în Peninsula Balcanică. Ceea ce face elementul de reală valoare al acestui studiu sunt datele despre influența slavei bulgare asupra limbii române. El va observa, după ce va fi făcut cunoștință cu unele scrieri ale lui E. Petrovici, A. Xenopol, D. Onciul ș.a., că această influență era legată de faptul că „în sec. XI-X regiuni ale spațiului nord-dunărean, cu populație romanică și slavă meridională de est, par să se fi aflat într-o anumită

³⁶ Raevskij, 1988.

³⁷ Sursele bizantine, cele mai sigure în privința apariției slavilor la Dunăre, nu confirmă aflarea lor aici în sec. V, cum susține Raevskij: Curta, 2001, p. 71. Nu se arată convingătoare nici părerea că la așa-zisa prima etapă a evoluției sale (sec. VI–VIII) limba romanică ar fi fost unitară și nu ar fi cunoscut influențe slave. De altfel, etapele sunt prezentate cam încâlcit (v. Raevskij, p. 114–115, 144–145), la fel ca și părerea despre primele influențe slave asupra limbii romanice de răsărit. De asemenea, autorul nu pare să aibă o viziune limpede cu privire la arealul de formare a limbii române: cel mai des sunt menționate Dacia și „cele două Moesii”, uneori mai e numită și zona Serdicăi, a Moravei (evident, din Serbia) și Iscîr-Timoc (p. 75, 177, 186), dar nu este clar dacă nu cumva sunt ignorate părți importante din fostele provincii romane Pannonia și Dardania (v. Rosetti, p. 77).

³⁸ El susține repetat (e adevărat, formulele variază de la un subiect la altul) că, până în sec. XII, romanicii nord-dunăreni locuiau în Carpați și pe versanții acestor munți, unde s-ar fi retras după sec. X (v. Raevskij, p. 138, 145, 177–178, 185), afirmație ce vine în contradicție cu unele surse bizantine (Kinnamos, Choniates), care semnalează prezența vlahilor la nord de Dunăre în sec. XII, inclusiv relatează despre raidurile comune în Peninsula Balcanică ale cumaniilor cu vlahii (romanicii) din stânga fluviului, de unde se vede bine că aceștia din urmă se aflau pe teritoriile întinse din afara munților, ocupate de cumani. Vezi și Drăganu, p. 573; V.F. Șišmariov, p. 94 (este de reținut observația acestuia din urmă că sursele scrise întotdeauna întârzie, deci ele se referă, de fapt, la realități mai timpurii); Țurcanu, p. 129–130, 240–241.

³⁹ Raevskij, p. 161–162.

dependență de țaratul bulgar⁴⁰. Toponimele și alte date lingvistice de origine bulgară din stânga Dunării”, precizează Raevskij, „au fost constatate numai în partea de sud a spațiului romanic nord-dunărean”, ceea ce ar demonstra „că slavii bulgari au trăit, mai ales, în această zonă a teritoriului indicat”⁴¹.

În final, el va observa că această influență se va manifesta și mult mai târziu după dispariția primului țarat bulgar, în fond, până în sec. XIII⁴², de unde ar rezulta că vocabularul românesc va continua să preia cuvinte sud-slave și mai apoi, când cele două mari comunități etnice se statorniciseră definitiv, fiecare în spațiul ei istoric, cea dacoromână în teritoriul carpato-danubiano-pontic, iar cea bulgară la sud de Dunăre. Evident însă că, la această etapă, nu mai poate fi vorba de importante împrumuturi slave⁴³, deoarece româna ca atare se afirmase mult mai devreme⁴⁴, iar procesul împrumuturilor se consumase, în linii generale, cel mai târziu în sec. XII⁴⁵, ci de influențe solicitate de condițiile în care se pregăteau premisele pentru organizarea religioasă și politică a românilor, tendință care, în cele din urmă, va favoriza transformarea limbii slavone în limbă de cultură la etapa inițială a istoriei Țărilor Române. Însă toate acestea sunt fenomene post-etnogenetice și, ca atare, depășesc cadrul tematic al studiului de față.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 181.

⁴¹ Raevskij, 181. *Ibid.* Această afirmație nu poate fi demonstrată. Unii istorici, în special bulgari, susțin că țaratul bulgar s-ar fi întins departe spre nord și nord-est de Dunărea de Jos. V.N. Zlatarski, mai precaut, crede că în sec. IX statul bulgar ar fi cuprins toată partea sudică a Basarabiei: Zlatarski, 1918, hărțile anexate. În realitate, sursele bizantine nu confirmă această părere. Constantin Porfirogenetul, de exemplu, arată clar că, în sec. X, frontiera nord-estică a Bulgariei pornea de la Dunăre, mai precis, de la brațul Sulina al râului: *Ἀπὸ δὲ τὸν Σελινᾶν οὐ φοβοῦνται τινα, ἀλλὰ τὴν τῆς Βουλγαρίας γῆν ἐνδυσάμενοι, εἰς τὸ τοῦ Δανουβίου σῶμιον ἔρχονται* (*De adm.*, 9, 49–51; 37, 157–159); v. comentariile lui G.G. Litavrin, T.M. Kalinina și B.N. Florea la ed. rusă din 1989: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/pred.phtml?id=6363; v. și A.T. Smilenko, A.A. Kozlovskij, 1987, p. 81. Însă, în ceea ce privește influența limbii bulgare la nord de Dunăre, mai mulți cercetători, cu începere de la Philippide, au demonstrat pătrunderea cuvintelor din slava bulgară până în vestul Transilvaniei, la nord de Carpați, iar de acolo, în Bucovina, Moldova de Nord și în Basarabia. Dar, în mod sigur, influența bulgară nu a fost mai mică de la sud spre nord și nord-est. Unele studii de lingvistică avertizează asupra necesității de a nu absolutiza influența bulgare asupra limbii române la această etapă, când de fapt, în spațiul în care au avut loc contacte mai strânse între romanici și bulgari „influența românească a lăsat urme mult mai adânci în limba bulgară decât influența slavă în limba română, căci a atins și structura ei internă și nu s-a mărginit numai la introducerea de cuvinte”: Th. Capidan, 1924, p. 235.

⁴² Raevskij, p. 224. E gratuită însă afirmația cum că acest proces ar fi avut loc în condițiile în care romanicii vor coborî din munți spre câmpie, inclusiv în spațiul de la est de Carpați, odată ce aceștia, așa cum am văzut mai sus, erau așezați temeinic în acest teritoriu de mai multă vreme.

⁴³ Vezi despre împrumuturile târzii: Mihăilă, 1983, p. 43–83.

⁴⁴ La observațiile de mai sus ale lui Rosetti și Șismariu, după care limba română exista ca atare după ce latina populară cedase locul în spațiul est-romanice limbii romanice locale, adică în sec. VII–VIII, adăugăm o observație mult mai târzie, după care „limba română a ‘apărut’ ca un idiom diferențiat de latina din care provenea, în cursul secolelor VII–VIII”: *Istoria românilor*, p. 132.

⁴⁵ Raevskij, p. 220. Evident că pătrunderile ulterioare de cuvinte străine, inclusiv slave, în limba română nu mai țin de procesul formării limbii.

Aruncând o privire înapoi asupra scurtei schițe privind relațiile lingvistice româno-slave cu începuturi de la sfârșitul întrebuintării în spațiul est-romanice și până către începutul mil. II, când etapa împrumuturilor slave în limba română avea să fie, în linii generale, depășită, constatăm că studiile pe care le-am examinat nu pot răspunde mulțumitor la câteva întrebări principiale legate nemijlocit de raportul etnic româno-slav în spațiul nord-dunărean și în special de faptul care din cele două etnie a predominat numeric pe aceste pământuri și a locuit aici cel mai mult timp sau poate chiar întotdeauna. Una dintre aceste întrebări este: din masa de slavi care au apărut în nordul Dunării în sec. VI, cam câți dintre ei, ca procent, au trecut în Peninsula Balcanică, și câți au rămas pe loc? Principala informație pe care o avem despre ei – documentară și lingvistică – arată că, în a doua jumătate a sec. VI, aceștia s-ar fi aflat la nord de Dunăre, dar, în perioada care a urmat, îi semnalează numai în Peninsula Balcanică, de unde ar rezulta că, în acest răstimp de multe secole, pământurile nord-dunărene erau populate de altcineva. Se pot face variate presupuneri pentru a lămurii această chestiune, cea mai credibilă fiind că populația nord-dunăreană din acest spațiu, sau în orice caz, majoritatea acesteia o alcătuiau în acea vreme romanicii. Dar dacă exceptăm unele informații bizantine, lapidare și târzii, un răspuns la această întrebare – concret, strict științific, convingător – nu există. Singura impresie cumva mai clară ce pare să fie sugerată de realitățile de atunci e că, începând cu sec.VII, cel mai târziu de la sfârșitul acestui secol, slavi la nord de Dunăre fie că nu se aflau deloc, fie că erau foarte puțini.

A doua întrebare se referă la soarta populației romanizate nord-dunărene. Unii istorici și lingviști susțin că, după părăsirea Daciei de către romani, aceasta s-ar fi retras, toată sau aproape toată, la sud de Dunăre, pentru ca mult mai târziu să treacă râul înapoi. Nu există însă niciun argument serios care să poată demonstra ce populație și din ce regiuni a migrat spre sud, unde și cât timp s-a aflat acolo, când a revenit în spațiul nord-dunărean și unde s-a așezat⁴⁶. Cât timp nu dispunem de niciun fel de date care ar ilustra clar astfel de procese, nu poate fi alt răspuns la această întrebare decât să admitem că populația mai mult sau mai puțin romanizată nord-dunăreană nu a migrat nicăieri, răspuns care, bineînțeles, se cere și el demonstrat pe fapte sigure.

O altă întrebare este generată de părerea multor cercetători, dacă nu a celor mai mulți din ei, atât istorici cât și lingviști, cum că acea populație nord-dunăreană romanizată și, în general, autohtonă, care nu emigrase nicăieri, s-ar fi retras din fața invadatorilor în munți⁴⁷. Nimeni nu a oferit nici un fel de date sigure care să fi arătat cum s-a desfășurat această mișcare de mari proporții, care naște numeroase

⁴⁶ După câte cunoaștem, nu s-a întrebat nimeni, din cei care vorbesc despre migrarea peste Dunăre a populației romanizate nord-dunărene, ce relații a avut aceasta cu romanicii sud-dunăreni, câtă vreme, în mod sigur, din punct de vedere etnic, cele două comunități nu erau identice.

⁴⁷ Dacă ar fi să credem că năvălirile popoarelor migratoare în spațiul carpato-danubiano-pontic ar fi fost însoțite de golirea întregului teritoriu de autohtoni, atunci ar trebui să admitem că invazia hunilor a măturat toată populația din Europa, de la Urali până pe țărmurile sud-vestice ale Mării Mediterane și până la Atlantic.

întrebări fără răspunsuri: în ce măsură spațiul ocupat de invadatori a fost eliberat de autohtoni, unde anume s-au adăpostit aceștia din urmă, în ce condiții, când și cum s-au răspândit apoi pe teritorii imense în afara munților, în ce raporturi s-au aflat cu străinii, când au revenit la vetrele lor, iar când românii de la sud de Dunăre s-au întors acasă, ce relații au avut cu aceștia? Sigur că s-ar cere o sumă de fapte și pentru spulberarea odată pentru totdeauna a acestei supoziții, chiar dacă și o simplă judecată o arată lipsită de orice temeiuri.

Și, în sfârșit, chestiunea cea mai delicată: nu cumva apariția dialectului nord-dunărean, dacoromân, are o altă istorie decât cea conform căreia acesta s-ar fi constituit în rezultatul separării de dialectele romanice sud-dunărene, după o lungă perioadă de unitate lingvistică? Nu pare mai logic ca idiomul romanic din spațiul carpato-danubiano-pontic să se format izolat de graiurile romanice din Peninsula Balcanică, drept urmare a separării celor două mari grupuri de populație romanizată, după retragerea administrației romane din provinciile dunărene și apoi a desprinderii Imperiului Roman de Răsărit de cel de Apus? Ce ar putea explica mai bine apariția dialectelor balcanice ale limbii române decât, mai întâi, separarea romanicilor balcanici de cei nord-dunăreni și, apoi, izolarea comunităților de populație romanică sud-dunăreană sub presiunea extrem de puternică și îndelungată a unui amalgam de factori potrivnici, de ordin politic, militar, etnic? Pe scurt, nu se arată oare destul de firesc ca dialectul dacormân să se fi constituit și să se fi aflat tot timpul în mediul său specific în care se află și acum, în timp ce dialectele românilor de la sud de Dunăre, după separarea forțată a purtătorilor acestor graiuri, s-au individualizat în variate medii lingvistice, etnice, politice, culturale, sociale etc.?

Am văzut că studiile lingvistice menționate mai sus semnaleză influența limbilor sud-slave, și în special a slavei bulgare asupra limbii române. În ceea ce privește influențele dinspre est, referințele se fac, de regulă, la limba ucraineană⁴⁸, fenomen firesc, care însă are în vedere realități petrecute mult mai târziu față de vremea apariției poporului român și a limbii române, și care vizează marginile estică și nord-estică ale arealului etnic românesc. E firesc ca în Moldova și mai ales în Bucovina și Basarabia, cu atât mai mult în Transnistria, influențele est-slave asupra limbii române să fie foarte mari, dar e ușor de înțeles că toate acestea sunt fenomene relativ recente și deci nu au nicio legătură cu originea limbii române și a poporului român. Cât privește însă influențele sud-slave timpurii asupra limbii române, care sunt reale, acestea ridică o altă întrebare: dacă slavii, înainte de a trece cu toții Dunărea și a se așeza pentru totdeauna în Peninsula Balcanică, au locuit un secol sau două la nord de acest fluviu, de ce nu au lăsat, anume în această perioadă, urme adânci în limba română?⁴⁹ Dacă ei au fost foarte numeroși, cum

⁴⁸ V. de ex. Philippide, 1927, p. 344; Rosetti, p. 436; Șișmariov, p. 93; E. Petrovici, 1960, p. 41 și urm.; Idem, 1964, p. 37 și urm.

⁴⁹ Se vorbește în unele studii lingvistice despre preluarea de către romanicii răsăriteni a cca 15 cuvinte așa-zis protoslave, adică acestea ar fi aparținut slavilor din sec. VI–VII, dar se pare că, în realitate, e vorba de supoziții, nu de lucruri sigure: v. Mihăilă, 1971, p. 358 sqq.

susțin multe scrieri despre aflarea lor la Dunăre, evident că trebuia să fi asimilat toată populația autohtonă nord-dunăreană, ceea ce nu s-a întâmplat, dimpotrivă, ei au fost asimilați de către romanicii de aici⁵⁰. Sursele bizantine pe care le cunoaștem mărturisesc despre o populație slavă mai mult sau mai puțin numeroasă numai în legătură cu evenimentele petrecute în Peninsula Balcanică și nu conțin niciun fel de date care ar demonstra că o astfel de populație s-ar fi aflat și în nordul Dunării. Procopius, cea mai sigură sursă referitoare la slavii din sec. VI, spune limpede că aceștia se aflau lângă malul stâng al fluvului. Deci nu există nicio informație care ar demonstra că slavii erau la fel de numeroși atât în spațiul nord-dunărean, cât și la sud de Dunăre. De unde nu poate rezulta altceva decât că, dacă slavii într-adevăr au fost foarte numeroși, ei nu s-au aflat la nord de Dunăre, iar acei slavi care au pătruns în acest spațiu făceau parte din grupuri puțin numeroase, venite aici din altă parte, după toate aparențele, de la sud de Dunăre. E limpede, prin urmare, că toată povestea despre aflarea îndelungată și masivă a slavilor în spațiul carpato-danubiano-pontic nu rezistă în fața examinării ei critice, dar, oricum, elucidarea completă a acestei chestiuni are nevoie de date suplimentare.

Anume această situație confuză i-a îndemnat pe unii lingviști din afara României să afle răspunsul la întrebarea cum a fost posibilă supraviețuirea românilor, fiind înconjurați din toate părțile de slavi. Cunoscutul romanist belgian Pierre Groult, încercând să înțeleagă cum a fost posibilă supraviețuirea populației romanizate din Dacia după ce aceasta fusese părăsită de romani, iar mai apoi a românilor, observă, între altele: „La Roumanie est une énigme et une sorte de miracle... On ne sait pas exactement ce qui s'est passé... Ce qui est en tout cas admirable, c'est la force de résistance que ces Latins opposèrent aux Slaves. Complètement coupés du reste de l'Empire, ils demeurèrent, comme une île au milieu de terres submergées, un bloc qui ne renonça jamais à son héritage”⁵¹. Incitat de această mirare, lingvistul polonez W. Mańczak formula, în 1988, întrebarea de ce, spre deosebire de provinciile dunărene, Dacia nu a fost slavizată, având în vedere, bineînțeles, nu doar fosta provincie romană, ci întreg spațiul românesc de la Dunăre, din Carpați și din vecinătatea acestor munți. El a pornit în căutarea răspunsului de la o experiență proprie de cercetare, care îl făcea să creadă că „există o legătură între ‘miracolul României’ și migrațiile preistorice ale slavilor”⁵². În baza unui amplu studiu de lingvistică comparată, el ajunge la concluzia că slavii ar fi ajuns la sud de Dunăre din zona Vistulei și a Oderului pe filieră cehă, sârbo-croată și bulgară, deci, altfel spus, slavii balcanici ar fi de origine vestică sau, mai precis, central-europeană. Unul din argumentele sale care pare mai convingător constă în faptul că bulgara are mai multe asemănări cu

⁵⁰ Vorbind despre slavii din Transilvania și Muntenia, Niederle observa: „Presupun că acolo au rămas mereu mulți slavi, care au fost romanizați, dar sigur că ei constituiau o minoritate față de dacoromâni. Altminteri ei ar fi slavizat populația veche [autohtonă? – I.T.] și ar fi pus stăpânire pe această regiune așa cum a fost în Peninsula Balcanică”: Niederle, p. 87.

⁵¹ Groult, p. 40–41.

⁵² Mańczak, p. 23. Prin „migrații preistorice” sunt vizate mari deplasări de slavi până la era noastră.

sârbo-croata decât cu limbile est-slave⁵³, ceea ce ar arăta direcția de unde au apărut slavii bulgari. Polemizând cu acei istorici, inclusiv români, care susțin că slavii au venit la Dunăre coborând din spre nord pe la est de munții Carpați, Mańczak observă: „Slavii care, cu începere din sec. VI, se stabilesc în teritoriile care astăzi aparțin Iugoslaviei, Bulgariei și Greciei, au venit numai din Slavia occidentală. O expansiune a slavilor din răsărit, trecând prin Dacia pentru a ajunge în Peninsula Balcanică, nu a putut avea loc niciodată”⁵⁴. Cât privește felul cum au apărut cuvintele slave în limba română, Mańczak face trimitere la faptul că în sec. VIII–IX primul stat bulgar s-a extins în unele teritorii la nord de Dunăre (fapt care, am văzut, este respins de sursele din epocă), ceea ce își găsește confirmarea în cele mai vechi cuvinte slave din limba română (de altfel, foarte puține), care datează aproximativ din sec. IX. Dar mult mai important decât aceasta, zice el, polemizând și de data aceasta cu specialiștii care vorbesc despre venirea slavilor din nordul Dunării, este faptul că împrumuturile slave în română sunt mai puțin arhaice decât toponimele slave din Grecia⁵⁵, realitate semnalată și de mulți alți lingviști și care, în viziunea lingvistului polonez, ilustrează foarte limpede originea occidentală a slavei care a influențat limba română, întrucât datele respective arată că slavii s-au aflat în Peninsula Balcanică mai devreme decât la nord de Dunăre.

Dacă această părere despre originea vestică a slavilor timpurii de la Dunăre ar fi singulară, poate că nu ar merita multă atenție, în pofida faptului că pare să dea posibile răspunsuri credibile la unele din întrebările formulate mai sus. Dar W. Mańczak nici pe departe nu este unicul cercetător care explică astfel de unde au venit slavii în Peninsula Balcanică și la Dunărea de Jos. Mai mult sau mai puțin diferit, acest punct de vedere se întâlnește și la alți învățați, cu începere de la slovacul P.J. Šafářik și până la polonezul Jerzy Nalepa, bulgarul I. Zaimov sau cunoscutul lingvist rus O.N. Trubachev, chiar dacă aceștia, de regulă, se arată mai puțin interesați de soarta romanicilor nord-dunăreni și mai mult de identificarea locului apariției slavilor în istorie.

Fondatorul acestei orientări privind prezența slavilor la Dunăre și relațiile lor cu populația autohtonă din zona respectivă, slovacul P.J. Šafářik a demonstrat încă în sec. XIX, în special în temeiul datelor lingvistice, dar și cu folosirea a numeroase alte surse – autori antici, inscripții, cronici medievale etc. – că patria primitivă a slavilor s-ar fi aflat la Dunărea de Mijloc. Această părere avea să fie

⁵³ *Ibid.*, p. 26.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Mańczak, p. 26–27. Relativ la această polemică și la concluzia sa asupra subiectului aflat în discuție, Mańczak observă următoarele: „Ceci s’explique par le fait que, au contraire de ce que s’imagine la presque totalité des chercheurs, il n’est pas vrai qu’il y ait eu deux invasions slaves parallèles, l’une venant de la Slavia occidentale et l’autre de la Slavia Orientale, et qui se sont rencontrées dans la péninsule balkanique. En réalité, il n’y a eu qu’une seule invasion slave, à savoir celle des Slaves de l’ouest, et la Grèce d’une part et la Roumanie de l’autre ont été les territoires les plus éloignés du point de départ de cette invasion. Voilà pourquoi aussi bien la Grèce que la Roumanie ont échappé à la slavisation” (p. 27). Vezi părerea oarecum similară a lui Zaimov, p. 100 sqq.

numită teorie a autohtonismului slav, ce urmărea să demonstreze că „slavii au stăpânit din timpuri străvechi aproape toată Europa Centrală și o parte importantă a Europei de Sud, inclusiv Italia și Peninsula Balcanică”⁵⁶. Pornind de la cronica veche rusă a lui Nestor, pe care o raportează la unele surse latine, Șafărik avea să susțină că „popoarele slave locuiau din timpuri imemorabile la Dunăre, în regiunile care mai târziu se vor numi Pannonia și Iliria, și apoi au fost izgoniți de aici în Carpați și în țările de dincolo de Carpați de către vlahi, un popor mare și războinic”⁵⁷. Dorind să demonstreze că slavii apăruseră cu mii de ani în urmă în zona menționată, Șafărik nu se arată foarte preocupat de răspândirea acestora la Dunărea de Jos și de relația lor cu populațiile autohtone din această zonă. Totuși, într-un loc, după ce vorbește despre izgonirea slavilor de la baștină, adaugă că „unele ramuri ale acestora, retrăgându-se în adâncurile Traciei și Iliriei, multă vreme și-au păstrat acolo, în munți inaccesibili, etnia lor”⁵⁸, iar în altă parte, citându-i pe Iordanes și Procopius care ar fi relatat despre slavii apăruiți pe malurile Tisei și ale Dunării în sec. VI (de fapt, acești autori nu vorbesc despre prezența slavilor în regiunea Tisei), le reproșează că nu aveau știre de „ieșirea [slavilor] din acest cuib primar al lor”⁵⁹ într-un trecut foarte îndepărtat, observație care, evident, sugerează ideea că multă vreme în urmă aceste teritorii fuseseră populate de către slavi.

Cel care, după mai bine de un secol, avea să revigoreze, în mare parte, această viziune asupra originii slavilor, și care, totodată, a invocat unele mărturii privind răspândirea lor în Peninsula Balcanică și la Dunărea de Jos a fost eminentul filolog rus O.N. Trubachev. Ideea despre „străvechiul spațiu cultural central-european”, care îi fusese atribuită de cei care l-au urmat ori l-au criticat, avea în vedere „arealul slavilor antici de la Dunăre, adică pământurile locuite de strămoșii tuturor slavilor, care cuprindeau Câmpia Ungară, la răsărit – o parte a Transilvaniei și a Banatului, la apus – o parte a Austriei Inferioare, la sud, ca o fâșie, – o anumită parte a teritoriilor de mai târziu ale slavilor de sud”⁶⁰. În sprijinul părerii sale, care,

⁵⁶ Niederle, p. 169 (Este interesant însă de observat că, deși el nu împărtășește ideile teoriei autohtonismului slav central-european, totuși consideră că așa-ziii slavi dacici, adică cei din Ungaria, Transilvania și Valahia, nu proveneau de la slavii sud-dunăreni care vor fi cunoscuți mai târziu, ci erau mai timpurii: „Sub aspect lingvistic și etnic, slavii din Dacia sînt mai apropiați de acel grup care mai târziu va da naștere slavilor bulgari”, p. 86). Cât privește atitudinile refractare, inclusiv ale filologilor, față de teoria autohtonismului slav central-european, acestea sînt destul de numeroase: v. de ex. Filin, 1967, p. 3.

⁵⁷ Șafărik, 1847, I, p. 405. În viziunea lui, vlahii ar fi fost celți, susținând, astfel, originea lor germanică și respingând părerea mult mai răspândită că erau înrudiți cu italienii. Această idee avea să fie preluată de unii istorici și lingviști: v. de ex. Tolstov, p. 14–19, 35–37. Numai că acest autor are în vedere o perioadă foarte târzie față de cea la care se referă renumitul slavist slovac, care avea în vedere sec. IV–VI e.n.

⁵⁸ Șafărik, p. 422.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 250.

⁶⁰ Trubachev, 2003, p. 206. Studiile ample ale lui Philippide și Rosetti demonstrează că despre aflarea slavilor în Transilvania și în Câmpia Ungară mărturisesc cuvintele maghiare intrate în română

în viziunea unor savanți, ca, de exemplu, cea a istoricului și filologului american H. Birnbaum, exprimă „o tendință slavocentristă”⁶¹, el aduce numeroase argumente noi, evident, mai cu seamă de ordin lingvistic (v. hidronimele *Morawa*, *Sawa*, *Drawa* din zona respectivă). Va insista mai ales asupra primului dintre ele, așa-zisul „argument Morawa”, pe care îl considera extrem de relevant pentru teoria sa. „Pentru mine acest argument este deosebit de ilustrativ, elocvent și fără cusur sub aspectul geografiei lingvistice. Este vorba de faptul că hidronimul Morawa de la Dunărea Mijlocie se arată foarte clar ca fiind unul endemic: în esență, el este răspândit numai aici. Eu am în vedere afluentul Morawa din stânga Dunării, pe unde astăzi trece frontiera dintre Republicile Cehă și Slovacă, și Morawa de Sud, din Serbia, care se varsă dinspre dreapta tot în Dunăre. Toate celelalte denumiri Morawa (ele sunt și în Polonia, iar la Sud – până în Albania) *au apărut de la Dunărea de Mijloc, și numai de aici*” [subl. a.]⁶². În altă parte va specifica, scurt și apăsător: „după toate aparențele, arealul antic hidronimic Morawa de la Dunărea Mijlocie și arealul antic etnic slav coincid [subl. a.]”⁶³. La argumentele toponimice el adaugă și unele cuvinte din vechea slavă comună ce numeau lucruri, obiecte din viața de toate zilele, de exemplu, din activitatea economică, așa fiind cuvântul *plug*, ce vizează o unealtă perfecționată, despre care crede că, spre deosebire de cele desemnate de denumirile slave mai vechi *coxa*, *παλο*, pare să fi fost inventată în Pannonia și în vecinătatea Munților Alpi⁶⁴.

Față de Șafărik și de alți slaviști, preocupați prioritar de chestiunea originii slavilor și mult mai puțin sau, în unele cazuri, chiar deloc de relațiile lor cu populațiile din Balcani și de la Dunărea de Jos, Trubachev vorbește și despre răspândirea slavilor în aceste zone. „Dacă, zice el, avem în vedere ‘flancul stâng’ al slavilor, atunci principala direcție a migrațiilor în continuare s-a îndreptat de la Dunărea de Mijloc spre sud, până în valea Vardarului, ceea ce a fost confirmat de nenumărate ori. După scheme simplificate, mișcarea slavă spre valorificarea Sudului balcanic s-a realizat cu forțele slavilor sudici. În acest sens, a fost invocată o numeroasă toponimie slavă de acolo, cu trăsături ale limbii bulgare”⁶⁵. Pentru tema studiului de față, mai interesante sunt următoarele observații ale lui Trubachev: „Datele istorice despre sosirea slavilor cândva, de undeva, la Dunăre, lipsesc în mod elocvent, și lucrul acesta nu trebuie uitat. Aceiași istorici (Iordanes, Procopius) care constată venirea slavilor la Dunăre, nu spun nimic despre sosirea lor din alte locuri, altfel spus, în esență, îi tratează ca pe vechi locuitori ai zonei Dunării”⁶⁶. Aceste mențiuni par a sugera niște concluzii principiale în ceea ce

prin filieră slavă, dar și cuvintele slave ajunse în română prin intermediul limbii maghiare: Philippide, 1927, p. 344; Rosetti, p. 297.

⁶¹ În ZSPH, 1986, XLVI, s. 19 sqq. Vezi și *Voprosy*, 1985, 5, p. 35.

⁶² Trubachev, 2003, p. 373.

⁶³ Idem, 1997, p. 17.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 19. Referitor la inventarea plugului, Trubachev face trimitere la Gołąb, p. 311.

⁶⁵ O. N. Trubachev, 2003, p. 365.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 354.

privește relația slavilor din spațiul respectiv cu alte populații de aici, inclusiv cu romanicii nord-dunăreni. Astfel, constatăm că, spre deosebire de Șafărîk, înaintașul său în chestiunea referitoare la originea dunăreană a slavilor, Trubachev pare să susțină că, odată apăruiți la Dunăre, la începutul mil. I î.e.n. sau chiar mai devreme, slavii, mai precis, cei din ramura lor sudică, nu au plecat de aici nicăieri, astfel că autorii romani și bizantini nu au putut semnala alți slavi, decât pe cei care locuiau în zona respectivă din timpuri imemorabile. Această constatare se potrivește, până la un punct, cu observațiile făcute de mulți alți lingviști despre influența slavei bulgare asupra limbii române. Totodată, ea pare să sugereze răspunsul la întrebarea pe care și-au pus-o adeseori unii cercetători, ca, de exemplu, P. Groult și W. Mańczak, cum s-a întâmplat minunea ca românii, fiind înconjurați de slavi, să nu poată fi copleșiți de aceștia, pierzându-și astfel limba și ființa națională. Ideea apariției slavilor la Dunărea de Mijloc și a răspândirii lor de acolo în Peninsula Balcanică presupune, în mod necesar, că spațiul din nordul Dunării de Jos și de la răsărit de Carpați a rămas în afara teritoriului locuit de ei, și că doar apariția altor slavi aici, mult mai târzie, sporadică și în număr redus, a putut duce la un oarecare amestec al acestora cu autohtonii romanici.

Dar, deși foarte interesantă și, până la un punct, chiar convingătoare, părerea despre prezența îndelungată și datând din timpuri preistorice a slavilor în dreapta Dunării de Jos iscă și ea niște întrebări, la care e greu de găsit răspunsuri credibile. Mai întâi, dacă slavii s-au aflat cu mii de ani în urmă în Peninsula Balcanică, atunci cum de nu au slavizat populația de aici? În al doilea rând, dacă ei au locuit aici din timpuri imemorabile în număr mare, odată ce au împânzit întreaga peninsulă (până în „valea Vardarului”), cum de autorii greci și romani, foarte atenți la componența etnică și la mișcările de populații din această zonă și din spațiile învecinate, nu i-au observat și nu au scris despre ei? În al treilea rând, această părere vine în contradicție cu mărturiile multor surse bizantine și de altă origine, după care slavii ar fi pătruns în Peninsula Balcanică din nordul Dunării⁶⁷. În sfârșit, cum ar putea fi explicate, în raport cu această părere, relatările lui Iordanes și Procopius, că, în sec. VI, toată masa slavilor (*Σκλαυινία*) se afla în stânga Dunării de Jos? Să fi apărut din dreapta fluviului? E greu de crezut, deoarece o asemenea mișcare nu ar fi scăpat atenției autorilor bizantini, care, în plus, s-ar fi arătat preocupați și de slavii rămași în Peninsula Balcanică. Cunoașterea faptului că acești autori, la fel ca predecesorii lor greci și latini, nu se arătau interesați de plasarea evenimentelor descrise în strictă ordine diacronică⁶⁸, nu ne poate ajuta să găsim răspunsul la această întrebare.

Textul studiului sugerează câteva observații și concluzii. Unul dintre subiectele vehiculate frecvent în istoriografia temei respective este așa-zisa

⁶⁷ Vezi Curta, p. 36–73.

⁶⁸ Cercetătorii istoriei vechi, inclusiv cei preocupați de protoslavi, au putut constata adeseori că „pentru istoriografia antică toate popoarele au apărut «dintr-odată»”: v. de ex. Schelesniker, S. 349; v. și Maenchen-Helfen, p. 19.

asimilare a autohtonilor din spațiul nord-dunărean de către slavi pe parcursul primelor contacte dintre aceste comunități. De regulă, referirile se fac la o populație eterogenă care ar fi fost asimilată: traci, urmași imposibil de identificați ai sciților și sarmaților ș.a., dar în mod obișnuit este vizată populația locală mai mult sau mai puțin romanizată. Fenomenul acesta este însă destul de tulbur: nu e clar, totuși, ce populație a fost supusă asimilării de către slavi la această etapă, când și despre ei înșiși nu se știe mai nimic. S-a tot vehiculat părerea că protoslavii ar fi impus limbii române la această etapă vreo 10–15 cuvinte, dar trebuie observat că, așa cum demonstrează studiile de specialitate, aceste împrumuturi nu au putut avea loc mai devreme de sec. IX⁶⁹, deci nu la prima etapă, adică nu atunci când, conform unor surse, slavii erau concentrați în stânga Dunării, ci după așezarea lor în masă în Peninsula Balcanică, altfel spus, e vorba de împrumuturi sud-slave. În plus, s-a observat că mai toate împrumuturile acestea nu sunt foarte sigure. Și, de fapt, în general, presupunerea că, după sosirea lor la Dunăre, slavii ar fi asimilat populația pe care au găsit-o aici, ceea ce, evident, ar fi dus la dispariția populației romanizate, nu poate fi luată în serios. Am văzut că datele lingvisticii demonstrează o situație contrară: la etapa inițială a contactelor dintre cele două etnii, influența idiomului romanic comun asupra protoslavei a fost mult mai puternică decât în sens invers.

Un alt fenomen care a rămas neclar este mișcarea maselor de romanici, respectiv, a românilor de o parte și de alta a Dunării, mai precis, deplasarea în masă a populației romanizate nord-dunărene în Peninsula Balcanică, și trecerea la nord de acest fluviu, atunci sau mai târziu, a unei mase de dacoromâni, probabil, încă mai numeroase, odată ce a putut să se „lățească”, cum zicea Philippide, în tot spațiul carpato-danubiano-pontic. Nu există nici o sursă care ar aduce măcar o mărturie sigură, convingătoare în favoarea acestor fenomene de mare anvergură și de o complexitate ieșită din comun. Evident că, dacă niște mișcări de asemenea proporții ar fi avut loc, ele nu ar fi scăpat atenției contemporanilor, cum nu au rămas nesemnificate toate mișcările de populație cât de cât importante care au avut loc în mil. I și la începutul mil. II în aceste teritorii. De aceea, câtă vreme ele nu sunt confirmate de surse, nu pot fi considerate ca fapte reale.

Unul din subiectele discutate întotdeauna cu pasiune și cu mare interes a fost și a rămas asimilarea de către populația romanică a slavilor din spațiul în care au conviețuit împreună. Se pare că nu există un argument mai convingător în această privință decât faptul că limba română a preluat multe cuvinte slave, dar acest fapt neîndoiește nu poate fi, prin sine însuși, o dovadă sigură a asimilării slavilor de către romanici; nici o limbă nu a putut evita infiltrările lexicale străine, fără ca aceasta să presupună neapărat o conviețuire în același spațiu a comunității de la care au plecat cuvintele cu aceea care le-a primit. Anume această situație îl va fi îndreptățit pe Philippide să facă una din cele mai reușite observații în valoroasa sa carte despre originea românilor: „Chestiunea amestecului poporului român primitiv

⁶⁹ Mihăilă, 1971, p. 366; v. și idem, 1983, p. 43–83; v. și Raevskij (p. 164–169), care vede aceste lucruri puțin diferit.

cu diferite neamuri de oameni altele, pe care și le va fi asimilat în cursul existenței sale, este o chestiune care așteaptă rezolvirea, dacă în general i se va putea da vreodată o rezolvire”⁷⁰. Eminentul filolog nu se îndoia degeaba: acest fenomen nu poate fi demonstrat. De aceea trebuie să repet ceea ce, într-un fel sau altul, am spus mai devreme: dacă slavii, în spațiul românesc și la Dunăre, au fost atât de numeroși, cum se susține de obicei, ei nu aveau cum fi asimilați – mai reală ar fi fost asimilarea romanicilor de către slavi. Iar dacă asta nu s-a întâmplat, atunci trebuie admisă una din două situații posibile: ori în spațiul locuit de romanici slavii au fost puțin numeroși, ori au locuit în altă parte decât romanicii, pe undeva alături, și deci au influențat limba română din afară, așa cum, de altfel, arată împrumuturile slavei bulgare în limba română, care sunt cele mai numeroase.

În pofida argumentelor mai mult sau mai puțin convingătoare, ale unor specialiști lingviști români de mare prestigiu (v. de ex. Philippide, Densusianu), după care purtătorii dialectului dacoromân (de fapt, ai românei propriu-zise) ar fi imigrat în totalitate sau în parte de la sud de Dunăre, evoluția istorică și mai ales starea actuală a ceea ce se zice a fi dialecte ale limbii române duc în mod logic la concluzia că, în realitate, așa-zisul dialect dacoromân, după desprinderea lui din romanica comună răsăriteană, s-a afirmat și a evoluat în continuare în spațiul său de origine nord-dunărean⁷¹. Această observație este confirmată de toate datele și concluziile care demonstrează continuitatea elementului dacoroman și apoi român în acest spațiu.

Din aceste câteva observații rezultă răspunsul la chestiunea principală a studiului de față, cea a spațiului locuit de către romanicii de răsărit, mai precis, de către dacoromâni în a doua jumătate a mil. I. Am observat, mai întâi, că pentru o slavizare a populației romanizate, respectiv, a romanicilor din sec. VI–VII de către slavi nu există nici o mărturie sigură, inclusiv dovezi de ordin lingvistic. De altfel, aceasta nu era posibilă în principiu, din cauza că nivelul de cultură generală a slavilor era inferior comparativ cu acela al populațiilor romanizate de la periferia Imperiului Roman sau, mai târziu, din cuprinsul sau din vecinătatea imediată a Imperiului Bizantin⁷². În al doilea rând, am văzut că speculațiile despre părăsirea

⁷⁰ Philippide, 1927, p. 343.

⁷¹ Faptul că, așa cum observa Philippide, „deosebirile dintre dialecte sunt mici” (vol. II, p. 555) nu dezmințe această constatare, ci doar amintește vremea când în spații foarte întinse de o parte și de alta a Dunării ale fostului Imperiu Roman exista o mare comunitate romanică ce a avut, până la dezbinarea ei, în urma separării părții estice a Imperiului de cea vestică, și a invadării acestor teritorii de numeroase populații barbare, o limbă comună.

⁷² O eventuală invocare a slavizării bulgarilor drept contraargument la această observație ar fi, în esență, o dovadă în favoarea ei, deoarece în acest caz, nu este vorba de o slavizare completă a acestora, sub toate aspectele, care, de altfel, nici nu era posibilă, cum am observat în una din paginile anterioare, ci de împrumutarea de către bulgari a limbii slave, împrumut care s-a făcut însă, la fel ca întregul proces de culturalizare europeană a bulgarilor, prin intermediul culturii bizantine. Chiril și Metodiu nu au fost slavi, ci greci din Salonic, importante personalități culturale și publice bizantine. De fapt, și limba bulgară nu este, cum se știe, o limbă curat slavă, ci are la bază un substrat din bulgara turanică și din tracă, peste care s-a suprapus slava veche, la toate acestea adăgându-se o serie de elemente romanice, care se regăsesc în lexicul bulgar și în structura gramaticală a limbii bulgare.

spațiului nord-dunărean de către populația romanizată și deplasarea ei la sud de Dunăre, precum și despre formarea limbii române în Peninsula Balcanică, la fel ca și aserțiunile despre sosirea („întoarcerea”) multe sute de ani mai târziu a românilor (după unii, a așa-zișilor volohi-strămoși comuni ai românilor și moldovenilor) pe pământurile nord-dunărene și est-carpătice, sunt complet lipsite de suportul datelor neîndoielnice. În al treilea rând, ne-am putut convinge că nu există nici un fel de mărturii din epocă, în fine, orice alte date demne de crezământ, care ar putea demonstra că ar fi avut loc o asimilare a slavilor de către romanici într-un spațiu comun de conviețuire a acestor două comunități, care evident că nu putea fi altul decât pământurile din zona Carpaților și din vecinătatea acestor munți, și că influențele slave asupra limbii române, în marea lor majoritate, nu au venit din interiorul unei îndoielnice comunități româno-slave, ci din afară, din partea unei numeroase populații slave, așa cum foarte bine demonstrează exemplul mai târziu al Bucovinei, al Basarabiei și Transnistriei, unde influențele limbilor rusă și ucraineană au fost foarte puternice.

Aceste constatări, care sunt sugerate de starea de fapt a lucrurilor și care, la fel ca mai toate subiectele acestui studiu, ar mai avea nevoie de o sumă de date pentru a putea învinge eventualele îndoieli, oricum duc, în mod logic, la concluzia că populația romanică nord-dunăreană și est-carpatică, descendentă și continuatoare a geto-dacilor romanizați, a rămas statornică în spațiul ei istoric, în care o găsim în a doua jumătate a mil. I și unde va continua să se afle pe tot parcursul existenței sale ulterioare.

SIGLE

DDM	– <i>Dnestro–Dunajskoemeždurečje</i> v I – načiale II tys. n.e., Kiev, 1987.
IAN SSSR	– <i>Izvestija Akademii Nauk SSSR</i> , Moscova
SCL	– Studii și cercetări lingvistice București
SE	– <i>Sovetskaja Etnografija</i> , Moscova
SSH	– <i>Swiss Historical Society</i> , Tennessee (SUA)
Voprosy	– <i>Вопросы языкознания</i> , Moscova
ZSPh	– <i>Zeitschrift für Slavische Philologie</i> , Universitatea din Tübingen

BIBIOGRAFIE

- Capidan, Th., *Raporturile lingvistice slavo-române*. I. *Influența română asupra limbii bulgare, Dacoromania*, III (1922–1923), 1924.
- Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. by Gy. Moravcsik, Washington, 1967.
- Curta, F., *The Making of the Slavs. History and Archeology of the Lower Danube Region c. 500–700*, New York, Cambridge University Press, 2001.
- Drăganu, N., *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933.
- Filin, F.P., *Necotorye voprosy slavjanskogo etnogeneza*, în *Вопросы языкознания*, 1967, 3.
- Gołąb, Z., *The Origins of the Slavs. A Linguist's View*, Columbus, Ohio, 1991.
- Groult, P., *La formation des langues romanes*, Tournai, 1947.

- Istoria românilor*, vol. III. *Sintezele românești*, ed. a doua, București, 2010.
- Maenchen-Helfen, J.O., *The World of the Huns: Studies in the Their History and Culture*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/Londra, 1973.
- Mańczak, W., *Pourquoi la Dacie, au contraire des autres provinces danubiennes, n'a-t-elle pas été slavisée?*, în *Vox romanica*, 1988, 47.
- Mihăilă, Gh. *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, SCL, XXI, 1971, 5.
- Mihăilă, Gh. *Împrumuturile vechi slave în româna comună*, SCL, XXXIV, 1983.
- Mutaščiev, P., *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932.
- Niederle, L., *Slavjanske drevnosti*, Moscova, 1956.
- Petrovici, E. *Istoria poporului român oglindită în toponime*, București, 1964.
- Petrovici, E. *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române*, *Romanoslavica*, 1960, IV.
- Philippide, A., *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923; vol. II, Iași, 1927.
- Raevskij, N.D., *Contactele romanilor de Răsărit cu slavii. Pe bază de date lingvistice*, Chișinău, 1988.
- Rosetti, A., *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. a doua revăzută și adăugită, București, 1978
- Šafařík, P.J., *Slavjanske drevnosti*, tom I–II, Moscova, 1847.
- Schelesnik, H., *Slavisch und Indoeuropäisch*, SSH, 36, 1990, 1.
- Serghievskij, M.V., *Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stva v protsesse zaselenija territorii*, IAN SSSR, 1946, t. V, vyp. 4.
- Šišmariov, V.F., *Romanske iazyki iugo-vostočnoj Evropy i natsional'nyj iazyk Moldavskoj SSR*, în *Voprosy*, 1952, 1.
- A.T. Smilenko, A.A. Kozlovskij, *Crednevekovye poselenija v primorskoj časti Dnestro-Dunajskogo meždurečija*, DDM.
- Tolstov, S.P., *Nartsy i volohi na Dunae*, SE, 1948, 2
- Trubachev, O.N., *Drevnie slavjane na Dunae (Iužnyj flang). Lingvističeskie nabliudenija (II)*, *Palaeoslavica*, 1997, V.
- Trubachev, O.N., *Etnogenez i kul'tura drevnejših slavjan*, *Palaeoslavica*, 1993, I.
- Trubachev, O.N., *Etnogenez i kul'tura drevnih slavjan. Lingvističeskie issledovanija*, Moscova, 2003.
- Țurcanu, I., *Descrierea Basarabiei*, Chișinău, 2011.
- Zaimov, I., *Zaselvane na belgarskite slavjani na Balkanskija poluostrov*, Sofia, 1967.
- Zeitschrift für slavische Philologie [ZSPH]*, 1986, XLVI.
- Zlatarski, V.N., *Geschichte der Bulgarien*, Bd. 1, Leipzig, 1918.

ON A VERY OLD AND MUCH-DEBATED ISSUE: THE HABITATION AREA
OF THE EASTERN ROMANCE POPULATION LATE REFLECTIONS
ON THE LINGUISTIC DATA

(Abstract)

The present article, based on a series of linguistic materials, examines the question of the inhabitation of the East-Romance population in the north of the Danube and the territory between the Carpathian Mountains and the Dniester river in the second half of the 1st millennium. This phenomenon is studied in parallel with the relations between the Romance population and the Protoslavs this period, lived in the Danube region and in the Balkan Peninsula.

Keywords: Romanians, Slavs, Danube, linguistic data, Balcanic Peninsula.

Cuvinte-cheie: români, slavi, Dunăre, date lingvistice, Peninsula Balcanică.